

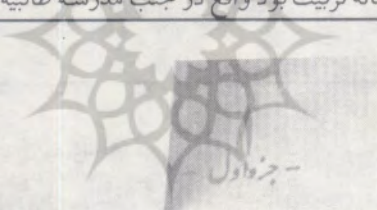
گنجینه فنون

از میان قریب به هزار عنوان نشریه ای که در نود سال حیات مطبوعات ایران در عهد قاجار منتشر شده اند، بعضی به سبب ویژگی هایی که داشته اند نقطه شروعی در تاریخ مطبوعات ایران محسوب می شوند. یکی از این نشریات مجله گنجینه فنون چاپ تبریز است. این مجله نه نخستین مجله ایران است و نه نخستین مجله تبریز. اما به لحاظ شکل و محتوایش باید آن را سرآغاز تحول در مجله نگاری ایران دانست.

نخستین نشریه ادواری که در هیئت مجله در ایران انتشار یافت **فلاحت مظفری** نام داشت که در جمادی الاول ۱۳۱۸ هـ برابر با اوت ۱۹۰۰ م از سوی اداره فلاح و وقت در تهران منتشر شد که چنان که از نامش پیداست نشریه ای بوده در «... تعمیم علوم و اصلاح اعمال زراعت و فلاح و مزید اطلاع اعمال زراعت و فلاح...» و نخستین مجله ای نیز که در تبریز منتشر شد، نشریه معرفت که در سال ۱۳۱۹، یعنی تقریباً یک سال بعد از **فلاحت مظفری** به صورت ماهانه منتشر گردید. مدیر آن میرزا عبدالله پسر میرزا تقی وزیر عدلیه بود، ملقب به صدر عدلیه و از سادات جهانشاهی تبریز که در ضمن، مدیریت مدرسه معرفت را نیز برعهده داشت. هدف از انتشار آن نیز انعکاس «... مسائل علمیه و فنی و صناعیه و مطالب دائر به مکاتب و مدارس...» ذکر شده بود^۱.

و اما گنجینه فنون که نخستین شماره آن به اهتمام میرزا محمدعلی خان تربیت، میرزایوسف خان اعتصام الملک، سید حسن تقی زاده و میرزا سید حسن خان عدالت در غره ذیقعدۀ ۱۳۲۰ برابر سی ام ژانویه ۱۹۰۳ منتشر شد. گنجینه فنون در واقع «چهار مجله در یک مجله» است. این جزوه های چهارگانه که در مجموع به گنجینه فنون نامبردار شده است، از این قرارند: «هنرآموز راجع به صنایع مختلفه» نوشته میرزا محمدعلی خان تربیت، «تمدنات قدیمه» نوشته گوستاولویون فرانسوی به ترجمه سید حسن تقی زاده، «تحت البحر یا سفینه غواصه (بیست هزار فرسنگ سیاحت)» نوشته ژول ورن فرانسوی ترجمه میرزایوسف خان اعتصام الملک که بعدها به صورت یک کتاب جداگانه - سیاحت تحت البحر - نیز در تهران منتشر شد.

این سه جزوه افزون بر صفحه شمار مجله، صفحه شمار مستقل دارند، برای این که در پایان خریداران مجله با جمع آنها دارای سه کتاب با شماره صفحه های پایایی شوند - «جزوه چهارم» این مجله نیز در بردارنده اخبار علمی و فرهنگی است که سیدحسن تقی زاده مسئولیت آن را عهده دار بوده است. قطع گنجینه فنون خشتی، تعداد صفحات آن - هر شماره شانزده صفحه است که به خط نستعلیق و با چاپ سنگی منتشر شده است. «قیمت» این مجله که «پانزده روز یکبار» انتشار می یافته در تبریز «۱۵ قران» و در خارج از تبریز «به علاوه اجرت پست» بوده است. باید دانست که دفتر گنجینه فنون که همان کتابخانه تربیت بود واقع در جنب مدرسه طالبیه تبریز، فقط مرکز تولید و توزیع

- جزوه اول -

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

عنوان کتابت
مقاله مشترک در کتابخانه
تربیت دم در سه طایفه
دارسلطنت تبریز - ایران
قیمت یکمزد تصنیفات

کتابخانه گنجینه فنون
در این کتابخانه
جزوه جزوه در هر پانزده روز طبع و
نشر میشود و در تبریز ۱۵ قران در
خارج ببلاده اجرت پست

(تاریخ کتابت)

(۱۳۲۰ هجری مطابق ۱۹۰۳ میلادی)

غره ذیقعه موافق سی ام ژانویه

- عناصر اصلیت -

کتابی سلب بیع مواد کونی و اجسام ارضی را از چهار عنصر مرکب میدانشند و کتون و شکل همه

این نشریه نبود. کتابخانه تربیت نه فقط محل ملاقات تقی زاده و همفکرانش که مرکز توزیع کتب و نشریات دیگر نیز بود. کما این که در گنجینه فون نیز اعلان داده شد «اشخاصی که در دارالسلطنه تبریز یا در سایر ولایات آذربایجان طالب روزنامه جات و جراید و مجلات فارسی و عربی و ترکی و فرانسوی و غیره باشند اداره گنجینه فون متقبل ارسال و رسانیدن آن می شود».

از جمله کتاب هایی که در این نشریه معرفی شدند، عبارت بودند از کتاب *ثورة الهند* که نوشته شد «... کتابی مرغوب است و از فارسی به طرز دلچسب شیرینی به عربی ترجمه شده و در قاهره مصر با کمال نفاست به طبع رسیده، در تبریز در کتابخانه تربیت به فروش می رسد» و همچنین *زادوبوم* در جغرافی حالیه و قدیم ایران که آن نیز کتابی بود «سودمند و بسیار مفید» که در «... دارالسلطنه تبریز چاپ شده است در کتابخانه مزبور فروخته می شود.» و همچنین کتاب «*تربیت نسوان* که اسمش بر مسمی دلالت دارد و در مطبعه سربی در تبریز طبع شده ...» که آن نیز «... در کتابخانه موجود است. خریداران به آنجا رجوع فرمایند».

در اصل چنین به نظر می آید که مجله گنجینه فون بیش از آن که مجله ای باشد متعارف، وسیله ای قلمداد می شد برای نشر کتاب، آن هم کتاب به صورتی «جزو به جزو»- به نحوی که در اروپای آن زمان رواج داشت و از سال های میانی دهه ۱۳۱۰ نیز تا حدود ده سال بعد، به صورتی

گسترده‌تر در ایران رواج یافت؛ گنجینه فنون در معرفی این ترتیب جدید چنین نوشت: «چون بسیاری از کتب مفیده علمیه که در سایر السنه متمدنه منتشر گردیده در لغت فارسی غیر موجود و دست پارسی زبانان از تحصیل فواید آن مؤلفات سودمند کوتاه بود لهذا اداره کتابخانه تربیت با خود قرار گذاشت که از این تاریخ به رفع این نقصان پرداخته و بعضی از کتب نافع را به موقع انتشار گذارد و به این وسیله به عالم علم نیز خدمتی شایان کرده باشد ولی نظر به کثرت مخارج این اقدام و محض سهولت استحصال آن برای طالبین صلاح چنان دید که کتب مزبوره را جزو به جزو مندرجاً چنانکه در سایر ممالک معمول و متداولست طبع و نشر کرده و وجه اشتراك جزئی به طوری که برای مصارف ضروریه کافی باشد بر آن بگذارد و این اشتراك را به شروط مفصله ذیل مشروط سازد:

۱) از بدو انتشار این کتب تا مدت شش ماه قیمت سالیانه اجزا به قسمتی که در بالای ورقه تصریح

شده پانزده قران و بعد از انقضای مدت مزبور سه تومان خواهد شد. هر کس طالب باشد بعد از ملاحظه جزو اول باید وجه اشتراك سالیانه و یا شش ماهه و یا سه ماهه را ادا نماید.

۲) قیمت اشتراك ۶ ماهه هشت قران ۳ ماهه چهار هزار دینار است.

۳) مشترکین محترم پس از ملاحظه جزو اول در وصول جزو دوم باید وجه اشتراك را به موجب قبض اداره کتابخانه کارسازی فرمایند یا جزو اول را که گرفته اند رد کنند تا اجزا ناقص نشود و از ترتیب نیفتد.

۴) هر کس قوه اشتراك سالیانه و شش ماهه و سه ماهه ندارد و می تواند جزو به جزو و در هر

پانزده روزی از کتابخانه از قرار جزوی هشتصد دینار را ابتیاع کند».

گنجینه فنون یک سال دوام آورد و در مجموع بیست و چهار شماره آن منتشر شد. اگرچه

تقی زاده بعدها در خاطراتش از این تجربه خود اظهار رضایت کرده، نوشت «... انتشار مجله نسبت به آن زمان خوب و وسیع بود و دخل و خرج هم می کرد، اگر فایده زیادی نمی داد...»^۲ ولی در نامه ای که چند صباحی بعد از تعطیل آن به حاج زین العابدین تقی اف، سرمایه دار معروف باکو و یکی از حامیان مهم جراید نوپای ایران و قفقاز نوشت، از مشکلاتی یاد کرد که به رغم گذشت هفتاد سال هنوز هم از مشکلات مبتلابه مطبوعات کشور است. تقی زاده می نویسد: «در این اواخر بر تألیف و نشر [مجله] گنجینه فنون- که خدمت عالی هم ارسال می شد- اقدام کردم. بعد از ابتدا به عمل معلوم شد که چون [مجله] علمی است و از مدح و قدح مردم و اخبار و سیاست سخن نمی راند، رواج مطلوب نخواهد یافت. روزنامه سیاسی هم که در داخله ایران چنانچه معلوم عللی است به طور دلخواه نمی شود. چون وجوه اشتراك از مردم پیشکی دریافت شده بود، طبع و نشر آن را اقلأ تا آخر سال که حقوق مردم رد بشود فریضه ذمه خود شمرده با وجود صعوبت فوق التصور وسایل طبع درتبریز

با زحمات فوق‌الطافه و ثبات و تحمل خارق‌العاده و رنج‌های بسیار و خون‌دل و اشتغال یک‌سال‌شعب و روز به امور مطبوعه و غیره، سال اول را به پایان رسانیده و تا نمرهٔ آخری نشر کردم و با وجود اقبال بعضی معارف‌پرستان در تبریز، طهران، شیراز، بوشهر، اسلامبول و غیره چیزی از آن عاید اداره نگردید، مگر خسارت وقتی و مبلغی خسارت مالی...»^۳

گفتگو ۹۱

یادداشت‌ها

- ۱- سید فرید قاسمی، «مجله‌نگاری در ایران از آغاز تا صدور فرمان مشروطیت»، کتابداری، نشریه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، دفتر بیستم، اسفند ۱۳۷۲، صص ۳۲-۴۴.
- ۲- سیدحسین تقی‌زاده، زندگی طوفانی، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۷۲، ص ۳۶.
- ۳- آینده، س ۱۷، ش ۵-۸، مرداد-آبان ۱۳۷۰، ص ۵۶۰.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی